

KOVÁCS ELEONÓRA

A megyei levéltárak forrásfeltáró tevékenysége a *Reformáció MNL* projektben

A reformáció emlékévkben a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) tagintézményeiben minden levéltári területre kiterjedő projektet valósít meg, amelyet a Magyar Kormány által 2013-ban létrehozott Reformáció Emlékbizottság támogat, s az intézmény részben munkatervébe tervezetten, részben a támogatásnak köszönhetően valósítja meg vállalásait, amelynek alapja a forrásfeltárás és az arra épülő adatbázis-építés.

A projekt megtervezésének, koordinálásának, kommunikációjának részleteit ismertető tanulmány a Levéltári Szemle 2017/4. számában, míg az egyes projektelemekek konkrét eredményeit összegző írás a Levéltári Közlemények 2017. évi kötetében lát napvilágot. E helyen – a kollégáink által készített, egy másik projektrészre vonatkozó összefoglaló írás mellett – a megyei levéltárak forrásfeltáró tevékenységét ismertetjük.¹ Ugyanebben a lapszámban az országos és a megyei forrásfeltárást kísérő eredményekről is jelenik meg két-két írás, szemléltetve a szisztematikus feltárás során látókörikerübe kerülő új adatok kutatásra ösztönző hatását.

Tervezés, felmérés

A Magyar Nemzeti Levéltár fondjainak számban és iratmenyiségben is hatalmas részét érinti a megyei levéltárakban zajló forrásfeltárási munka. Ezen intézmények azonban mind forrásadottságaik, mind szakembereik számát illetően eltérnek egymástól, sőt különbséget mutatnak abban is, hogy a hozzájuk tartozó térség milyen szerepet töltött be a protestantizmus történetében, s ezzel összefüggésben iratképző-ik anyagában milyen jelentőségű adattartalmak találhatóak

a kérdéses témában. E sokszínűség fokozottan igényelte a feltáró munka alapos előkészítését, amely három fő részből állt: a megyei levéltárakban őrzött iratanyag témánk szempontjából való felmérését, a feltárás egységes elveinek kidolgozását, majd annak munkautasítások, útmutatók formájában történő megfogalmazását.

Fontosnak tartottuk, hogy a reformáció kutatása az egész ország területére vonatkozóan megvalósuljon, különösen azokon a helyeken, ahol jelentős források lelhetők fel. Nem csupán a protestantizmus megszületésének és korai terjedésének időszaka érdekes kutatásunk szempontjából, hanem napjainkig terjedő története, hiszen a különböző korszakokban számos olyan esemény történt, amely a protestáns egyházak szempontjából tanulmányozásra érdemes. A protestantizmus kutatásán elsősorban az evangélikus és református egyházakra vonatkozó feltárásokat értettük, de ahol volt rá adat, ott a többi protestáns egyház (baptista, metodista, pünkösdi, adventista, unitárius) kutatását is ösztönöztük.

A forrásadottságok felmérése

2015 első felében zajlott a megyei levéltárak forrásadottságainak felmérése. A projektbizottság lehetséges kutatási szempontokat, feltárási területeket ajánlott az intézményeknek, s a javaslatra érkezett észrevételeket beépítette a projekt munkautasításaiba, szakmai útmutatóiba.

Az alábbiakban azokat a témalehetőségeket soroljuk fel, amelyeket megfontolásra érdemeseknek tartottunk a megvalósítás szempontjából:

- A reformáció megjelenése, a korai terjedés szakasza
- Az egyházszerkezet kialakulása
- Az ellenreformáció hatása a protestáns egyházakra 1606–1711
- Az artikuláris helyek
- A protestáns egyházak a szatmári békétől a türelmi rendeletig
- A türelmi rendelet hatásai
- A protestáns egyházak helyzete a reformkorban és az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején
- A közösségek megtelepedése: ingatlanok megszerzése (iskola, templom, temető, lelkészlak)

¹ A tanulmányban felhasznált útmutatók, munkautasítások, adatbázis-ismertetőik többünk közös munkájának eredményeképpen jöttek létre. Köszönöm a *Reformáció MNL* projektbizottsága (Fülöp Tamás, Puskás-Paulik Ágnes, Rácz György, Tóth Judit), a Forrásfeltáró munkacsoport (vezetője: Szendiné Orvos Erzsébet, tagjai: Hegedüs Zoltán, Jakab Réka, Oláh Tamás, Óriné Bilkei Irén), valamint Laczlavik György segítségét az adatbázis útmutató és egyéb szakmai anyagok kidolgozásában. Ezeknek az útmutatóknak, leírásoknak a szövegét helyenként átdolgozva beemeltem tanulmányom szövegébe.

- Lelkészek adatainak feltárása (ez kapcsolódó téma lehet több egyházi levéltár és kutató által már megkezdett protestáns lelkészi adatbázis projekthez)
- Zsinatok
- Hivatalviselő protestánsok
- Egyesületek, civil szervezetek (nőegylet, leányegylet, férfikör, olvasókör stb.)
- Lélekszámadatok korszakonként (összeírások; léleköszeírások, népszámlálások, egyéb összeírások)
- Államosítás
- A protestáns egyházak 1945 után
- Állam és egyház viszonya
- Protestáns portrék: az egyházi, állami, közigazgatási, tudományos életben, a művészetben jelentőset alkotó, ugyanakkor egyházukhoz is kötődő személyek pályaképének bemutatása, biográfiai, archontológiai és prozopográfiai kutatások

A kollégáktól beérkezett válaszok már a feltárára tervezett forrás-együttesekre vonatkozóan is tartalmaztak információkat. A levéltárakban őrzött iratanyagokat munkatársainknak abból a szempontból kellett értékelnie, hogy e témákra tartalmaznak-e koncentráltan adatokat.

Témajavaslatainkat – észrevételeik alapján – még két témakörrel egészítettük ki:

Egyházközségek, filiák. (A felekezeti anyakönyvek másodpéldányai segítségével összeállítható a megye területén fennálló közösségek névtára az anya- és leányegyházak megjelölésével.)

Egyéb feltáró tevékenység a saját forrásokon túl: egyházi, valamint határon túli levéltári anyag felkutatása és ismertetése, esetleges digitalizálása.

Munkautasítások, útmutatók

A forrásadottságok felmérése után következő lépésként a Forrásfeltáró munkacsoport segítségével elkészült az MNL megyei tagintézményeiben az „Útmutató a Reformáció Emlékév 2017 projekt forrásfeltárási és digitalizálási munkálataihoz” című segédlet.

A projekt szakmai minimum teljesítéséből, valamint szabadon választható plusz feltárási munkákból épült fel. A forrásfeltárás saját iratanyagban történt, de voltak esetek, ahol célszerű volt kiegészíteni a sérült vagy hiányos megyei anyagot egyházi levéltárak adataival. A feltáró munka – szabadon választhatóan – megvalósulhatott a legfontosabb dokumentumokról valamennyi korszakra vonatkozóan, vagy egyes időszakokra, illetve speciális témákra részletesen, darabszinten, így minden intézmény kiválaszthatta a saját iratanyagra leginkább illő feltárási módot, ugyanakkor azokat a fondokat, amelyek nem, vagy csak elenyészően tartalmaztak adatokat, nem vonták be a munkába. Minden intézménynek mérlegelnie kellett, hogy mely időszakból van olyan iratanyaga, amely indokolja a részletes feltárást, s hol elég az anyag fond-, állagszintű ismertetése.

A korai korszakok esetében – értelemszerűen ahol van ilyen – az Országos Levéltár 1526–1570 közti darabszintű

feltáráshoz hasonló módon kellett eljárni. Ugyancsak ilyen jellegű feltárás volt ajánlott egy-egy rövid, nagyon adatgazdag időintervallumra vagy fondra nézve is.

A forrásfeltárás ajánlott korszakai:

- a) 1526–1711
- b) 1711–1780
- c) II. József kora
- d) 19. század
- e) 1945–1989.

Az ajánlott korszakok között külön kiemelve nem szerepelt a 20. század első fele. Ez nem azt jelentette, hogy a valamenyny korszakra vonatkozó áttekintések nem tartalmazták ezt a korszakot, vagy hogy ebből az időszakból ne lehetett volna darabszintű feltárást végezni, ha az illető levéltárnak nagyon adatgazdag fondjai voltak, csupán annyit, hogy igyekeztünk a kevésbé feltárt időszakok felé terelni a kutatást. Nagyon fontos volt például, hogy ahol korai iratok is fellelhetők voltak, ott lehetőleg darabszintű feltárás történjék a 16. századi anyagokban, illetve, hogy intenzíven foglalkozzanak az 1945 utáni időszak irataival. Ezekhez képest az 1900 és 1945 közötti időszakról több konkrét információ állt rendelkezésre, de természetesen erre nézve is, mint minden korszakra, születtek eredmények.

A forrásfeltárás során kötelezően felveendő adatok:

A feltárási munkák minden szintjére egységes elveket dolgoztunk ki, s megadtuk a kötelezően felveendő adatokat. A darabszintű feltárás esetében ez adatbázis-építéssel társult.

Fond- és állagszintű leírás

Mielőtt a forrásfeltárási munkák megkezdődtek, az első feladat egy, a feltárások alapjául szolgáló fond- és állagszintű áttekintés elkészítése volt az intézmények teljes iratanyagáról. Ezek egyrészt átfogó ismertetést adnak a kutatóknak egy-egy levéltár kutatási lehetőségeiről, másrészt ezek segítségével lehetett kiválasztani hatékonyan, hogy mely iratcsoportok esetében indokolt vagy elengedhetetlen a darabszintű feltárás. A fond- és állagszintű áttekintésekkor a fondfőcsoportok sorrendjében vettük sorra azokat a fondokat, amelyek tartalmaz(hat)nak protestáns egyházakra, egyházi személyekre (papok, tanítók, világi egyházkormányzati tagok) vonatkozó bármilyen adatot. Ezekről egyenként rövid leírások készültek, megadva, hogy milyen időkorú és típusú iratokat tartalmaznak, azokban milyen, protestánsokra vonatkozó adattípusok találhatók. Megadtuk a fondok, állagok jelzetét, megnevezését, évkörét, terjedelmét, a benne található, a reformációra, protestantizmusra vonatkozó iratanyag leírásával, jellemzésével együtt, valamint a kutatást megkönnyítő segédleteket is feltüntettük. Röviden utalások is szerepelnek a leírásokban a fondtörténetnek azokra a vonatkozásaira, amelyek megmagyarázzák számunkra, hogy miért éppen abban az iratanyagban található az adott jellegű adatok. Az általános jellemzés mellett néhány érdekességre is felhívja a figyelmet

az áttekintés, amely segítségével gyors tájékozódás lehetséges, ha egy-egy térség protestáns egyháztörténetére vagy a megye protestáns vonatkozású adataira kíváncsi a kutató. Célunk azonban nemcsak az, hogy könnyen eligazodjanak levéltáraink iratanyagában, hanem, hogy felhívjuk a figyelmet az eddig kevésbé kutatott, de adatgazdag forrásokra. Az állag/sorozat szintű leírások esetében a fondismertetőhöz hasonló összefoglaló információk megadása (milyen típusú iratokat, illetve adatokat tartalmaz az adott levéltári egység; milyen kérdésekre, kutatási témákra adnak választ) volt az elvárás.

Ezek az áttekintések egyúttal a jelentős iratanyag-mennyiséget és a hosszabb időszakot érintő anyagok esetében – részletesebb feltárás nélkül is – információkat adnak és segítik az eligazodást az egyes levéltárak anyagában, némiképp hasonlóan az MTA Kisebbségkutató Intézetének német nemzetiségekre vonatkozó, megyei levéltárak bevonásával folytatott korábbi feltárásához, amelynek tapasztalatait igyekeztünk felhasználni munkánkhoz.²

Két levéltár – az MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárában és az MNL Veszprém Megyei Levéltárában őrzött iratanyag példája alapján – adtuk meg azokat a fondokat, amelyeket minden intézményben szükséges volt átnézni és leírni:

IV. fondfőcsoport

1848 előtt

- A vármegyei levéltár közgyűlési iratainak állagai: közgyűlési jegyzőkönyvek (mutatók alapján) és iratok – nemesi összeírások, egyéb összeírások, végrendeletek, osztálylevelek, egyezségek és szerződések, bizonyáglevelék, tanúvallatások, ki- és betáblázási iratok – egyházi intézmények hitelügyei, nevelésügyi iratok – iskolákra vonatkozó vármegyei jelentések, bennük tanítókra, tanulóknak létszámára vonatkozó adatok
- II. József kor közigazgatásának iratai
- Vármegyei törvényszéki iratok (pl. birtokpercek, adósságperek, vallásügyi perek)

1848–1872

- Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc vármegyei iratai
- A cs. kir. megyehatóságok iratai (a protestáns pátens végrehajtására vonatkozó iratok)
- Cs. kir. szolgabírói hivatalok iratai (egyházközségek kérelmei, segélyezési ügyei)
- Cs. kir. törvényszékek és bíróságok iratai (egyházközségek polgári perpei – adósságperek)

- Főispáni helytartói iratok (a tisztiszéki létrejöttéig a főispáni helytartó a protestáns egyházak adománygyűjtési ügyeivel is foglalkozott)
- Vármegyei bizottmányi, tisztiszéki jegyzőkönyvek és iratok – egyházpolitikai ügyek, egyházi személyek közéleti tevékenységére vonatkozó adatok, protestáns egyházközségek segélyező, szegénygondozó, jótékonyági tevékenységére vonatkozó iratok; papi és tanítói javadalomföldekre vonatkozó ügyek, közigazgatási jelentések természeti katasztrófák, tűzvészek által megrongált egyházi épületek felújításával kapcsolatosan, tanügyi iratok, adománygyűjtési ügyek, tulajdonjogi jellegű ügyek (birtokviták)
- Alispáni iratok – egyházközségek segélyezése, iskolaügyi, szociális (jótékonyági és segély-) ügyek, tagosítási ügyek
- Vármegyei szolgabírói iratok

1872–1950

- Főispáni iratok – egyházpolitikai ügyek, egyházi személyek közéleti tevékenységére vonatkozó adatok
- Alispáni iratok – pl. egyesületi ügyek, egyházak közigazgatási kérelmei
- Törvényhatósági bizottsági jegyzőkönyvek és iratok – egyházpolitikai ügyek, egyházi személyek közéleti tevékenységére vonatkozó adatok
- Járási főszolgabírói, 1945 utáni főjegyzői iratok – egyházi egyesületi ügyek, a járás területén kiadott egyházi lapok engedély ügyei (1945 utáni engedélyek visszavonása), egyházi intézmények iparügyei, egyházból történő kilépések
- Egyesületi alapszabályok levéltári gyűjteményei – egyházi egyesületek
- Erdészeti üzemtervek levéltári gyűjteménye (a protestáns egyházközségek, lelkészek, intézmények – például az úrbéri tagosítási pereket követően – erdőbirtokosok is lehettek. Az egyházi erdőbirtokok megszerzésére, nagyságára, helyrajzi viszonyaira találhatunk ezekben a fondokban adatokat.)
- Felekezeti anyakönyvek másodpéldányai – egyházközségek, filiák (A felekezeti anyakönyvek másodpéldányai segítségével összeállítható a megye területén fennálló közösségek névtára az anya- és leányegyházak megjelölésével.)

V. fondfőcsoport

- Mezővárosok, nagyközségek és körjegyzőségek fondjai (pl. városi tanácsok és települési képviselőtestületi közgyűlések jegyzőkönyvei és iratai, polgári kori közigazgatási iratok, nyilvántartások, összeírások)

² <http://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/a-magyarorszag-i-nemetek-tortenetenek-leveltari-forrasai>

VI. fondfőcsoport

- Pénzügyigazgatósági iratok: az egyházak, egyházi személyek tulajdonviszonyaira vonatkozó iratok, egyházi intézmények topográfiai adatai a kataszteri térképek alapján
- Vármegyei tanfelügyelői iratok: általános közigazgatási iratok – pl. megtalálhatóak benne az iskolák államosítására vonatkozó adatok, iskolák törzskönyvei (iskolaépületek jellemzői, felszereltségük), tanítói díjlevelek – adatok gyűjthetők a protestáns felekezetű iskolákról, a díjlevelekből összegyűjthetők a tanítók alkalmazására vonatkozó adatok
- Vármegyei iskolán kívüli népművelési bizottságok iratai – az egyházak (lelkészek, tanítók) a Horthy-korszakban részt vettek a településeken a közművelődés szervezésében

VII. fondfőcsoport

- Királyi törvényszékek iratai: Büntető perek: pl. az 1919-es eseményekkel kapcsolatos büntető perek
- Úrbéri törvényszéki iratok: az 1848 utáni úrbéri birtokelkülönözési, tagosítási perekben a települések egyházközségei is érintettek voltak, mivel sok helyen ekkor osztották ki és telekkönyvezték a papi és lelkészi javadalomföldeket, legelőket, erdőket. A perek iratai előfordulhatnak a IV. fondfőcsoportban is, az úrbéri törvényszékekénél, vagy az 1861–1872 közötti alispáni fondokban, illetve a VII. fondfőcsoportban a királyi törvényszékekénél is, mivel a perek egyes esetekben akár az 1870-es évekig is vagy tovább is elhúzódhattak.
- Törvényszék mint Úrbéri Bíróság
- Járásbíróságok iratai
 - Polgári perek: protestáns egyházközségek adósságperei (elszámolási viták, tőke és járadék követelesések)
 - Telekkönyvi iratok – protestáns egyházközségek, intézmények földbirtokainak telekkönyvi iratai

VIII. fondfőcsoport

- Református és evangélikus iskolák fondjai: összeállítható a megye területén működött protestáns felekezetű iskolák jegyzéke, mélyebb feltárás esetén működésük időköre – kataszter
- Felekezetek által fenntartott kórházak, intézmények

IX. fondfőcsoport

- Céhíratok – protestáns céhtagok

X. fondfőcsoport

- Felekezeti alapon szervezett egyletek/egyesületek, többnyire nőegyletek. (Kataszter készítése is elegendő volt.) Szabályrendeleteik előfordulhattak a vármegyei közigazgatás fondjaiban is.

XI. fondfőcsoport

- Protestáns felekezetek által működtetett vállalkozások, gazdasági szervek

XII. fondfőcsoport

- Protestáns egyházközségek iratai
- Hiteleshelyi levéltárak: különböző vizsgálatok, tanúkihallgatások

XIII. fondfőcsoport

- Ismert vagy híres protestáns családok iratai
- A fondleírások körébe a katolikus és vegyes vallású nemesi családok fondjait³ is be kellett vonni – protestáns felmenőkre, rokonokra vonatkozó iratok, felekezetváltások, jelentős katolikus nemesi, főúri hivatalviselők és a protestáns egyházügy viszonya, katolikus földbirtokosok kapcsolata a protestáns falusi közösségekkel, protestáns köz- és főnemesek keresztelői, esküvői, temetési meghívólevelei, gyászjelentések.

XIV. fondfőcsoport

- Jelentős protestáns személyek iratai

XV. fondfőcsoport

- Kéziratos térképek levéltári gyűjteménye – egyházi épületek, birtokok térképi ábrázolásai, topográfiai adatai
- Oklevélgyűjtemények: protestáns családok nemesi oklevele, szakmai végzettségre vonatkozó oklevelek (pl. orvos, mérnök), kitüntetések

³ Ilyen például az MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára Sátoraljaujhelyi Fióklevéltárában őrzött XIII. 6. A gróf párdányi és erdőtelki Buttler, valamint a gróf Buttler (-Clonebough) család iratai 1694–1864., egy döntően katolikus nemesi család fondja, azonban gróf Buttler János sikertelen válópere után a római katolikusról református vallásra tért át. Családja Magyarországra került ágának utolsó férfisarjaként jótékony célokra sok adományt tett, így református gyülekezeteket (pl. Székesfehérvár), tanintézeteket (pl. Csurgó, Losonc, Máramaroszigeti Református Jogakadémia) is támogatott, „udvari papja” és titkára 1844. augusztus 15-től élete végéig Németh Imre ref. lelkész volt. Örököse gróf Buttler (ill. Buttler-Clonebough) Sándor volt bajor királyi főhadnagy, 48-as honvéd őrnagy is folytatta a reformátusok támogatását.

- Népszámlálási iratok levéltári gyűjteménye (előfordulhat a IV. vagy az V. fondfőcsoportban is.) – Alapvető fontosságú forráscsoport az egyházi ingatlanok kutatásánál, illetve az egyházi személyek életrajzi kutatásánál.
- Gyászjelentés-gyűjtemény
- Képeslap-gyűjtemény – templomok, tanintézetek, egyéb egyházi intézmények korabeli ábrázolásai
- Kézirattár – egyháztörténeti vonatkozású kéziratok
- Tervrajzok: templom, iskola, lelkészlak

XVI. fondfőcsoport

- A Tanácsköztársaság idején működött „forradalmi/néphatalmi/önkényuralmi” szervek közigazgatási és bírósági irataiban a protestáns egyházak, lelkészek üldöztetésére/ esetleg a Tanácsköztársasággal való együttműködésükre lehet iratokat találni. Pl. egyházi élet, hitoktatás korlátozása, egyházi ingatlanok elkobzása, forradalmi törvényszékek politikai perekben történt ítéletei egyháziakkal szemben.

XVII. fondfőcsoport

- Nemzeti bizottságok iratai – esetleg protestáns egyházi személyek részvételére vonatkozó iratok
- Igazoló bizottságok iratai – 1945 utáni igazoló eljárások iratai

XXIII. fondfőcsoport

- A megyei tanácsok titkársági vagy VB-irataiban található bizalmas és TÜK-iratok: felekezetek vagyónának leltározása, államosítása
- A megyei egyházügyi titkár iratai
- Házállamosítások
- A járási tanácsok, majd járási hivatalok iratai: VB elnöki, elnöki bizalmas, TÜK iratok, VB titkársági iratok – hitéleti tevékenységre, hitoktatásra, ifjúsági munkára vonatkozó iratok, lelkészek megfigyelésére vonatkozó iratok, egyházi ingatlanok kisajátítási iratok
- VB műszaki osztályainak iratai – egyházi épületek építéshatósági iratai
- Községi tanácsok iratai – hitéleti tevékenységre, hitoktatásra, ifjúsági munkára vonatkozó iratok, lelkészek megfigyelésére vonatkozó iratok, kisajátítási iratok, egyházi ingatlanok kisajátítási iratai, egyházi épületek építéshatósági iratai

XXIV. fondfőcsoport

- A Magyar Államrendőrség vármegyei és járási kapitányságainak iratai – Politikai Osztály és Politikai Rendészeti

Osztály iratai 1945–1947 – egyházi személyek elleni eljárások iratai

XXV. fondfőcsoport

- Népbíróóságok, népügyészségek iratai – protestáns lelkészek, kántortanítók elleni eljárások iratai, illetve más személyek elleni eljárások során általuk tett vallomások (háborús és népellenes bűntettek)
- Megyei bíróságok iratai – egyháziak ellen az 1950-es évektől lefolytatott politikai perek

XXXV. fondfőcsoport

- Pártarchívum

A megadott fondokon kívül az egyes levéltárak adottságai szerint más, illetve további irategységek is lehettek a feltárás tárgyai.

Kataszterek

Bizonyos fondok feltárására (iskolák, egyesületek) kataszterek készítése volt a megfelelő módszer, amelyek adattartalmára is egységes elveket alkottunk. Az egyesületek esetében a következő adatokat kellett rögzíteni: sorszám /tagintézmény / irat jelzete/fond és állag megnevezése/ egyesület neve/célja/ alakult/feloszlatva/megjegyzés.

Az oktatási intézmények katasztereinek mintája a következő adatokat tartalmazta: sorszám/irat jelzete/fond/állag megnevezése/évköre/terjedelme.

Az irattípusok megadása során: anyakönyv (anyakönyvi napló) évköre/ felvételi, előmeneteli és mulasztási napló évköre/ felvételi és előmeneteli napló évköre /előmeneteli és mulasztási napló évköre/ felvételi napló évköre/ haladási napló évköre/ mulasztási napló évköre/ osztálykönyv (vizsgálati táblázat) évköre/, 1. egyéb irat megnevezése, 1. egyéb irat évköre 2. egyéb irat megnevezése 2. egyéb irat évköre. Az „egyéb iratok” között számos irattípus bukkant fel, pl. iskolai diárium, tanítóképesítő vizsgálatok anyakönyvei, líceumi érettségi vizsgák anyakönyvei, felvételi jegyzőkönyv, módszeres tanácskozási jegyzőkönyv, érettségi iratok (érettségire jelentkezők névsora, tételek, írásbeli dolgozatok eredményeiről jelentések, szóbeli érettségi vizsgák záróértekezletének jegyzőkönyvei).

Darabszintű feltárások

A mintában felsorolt fondok legtöbbje esetében azonban a darabszintű feltárás volt indokolt, különösen a korai évkörű vagy a sokféle ügytípust és témát tartalmazó iratcsoportoknál. Utóbbira példa a vármegyék (és települések) közgyűlésének iratanyaga, amelyhez használni lehetett a jegyzőkönyvek mutatóit, a több megyében elkészült regesztakiadásokat, esetleg egyéb analitikus feltárások során

készült segédleteket. Ezek megkönnyíthették a darabszintű feltárásba bevonható iratanyag kiválogatását. Ugyancsak ilyen jellegű feltárást kellett végezni egy-egy rövid, de adatgazdag időintervallumra vagy fondra vonatkozóan. Darabszintű leírások esetében adatbázisba kellett rögzíteni az adatokat. A projekttel szembeni elvárás volt, hogy az iratokról készült rekordok mellett – az adatbázis online felületén – a képfájlokat is publikáljuk.

A megyei adatbázis jellemzői

Az iratok darabszintű feldolgozása egy erre a célra kifejlesztett adatbázisban történt.⁴ Az MNL minden tagintézménye egy-egy külön, saját adatbázist épített, amelyek tartalma összegezhető egyetlen MNL szintű egységbe.⁵ A rendelkezésre álló levéltári források nagy mennyisége miatt a feldolgozásra nem a regesztakészítést választottuk, s az adatbázisban kombináltuk a leírás, illetve indexelés módszerét.⁶

Az adatbázisba egyedi irat és ügyirat is felvihető volt rekordként. A korai időszakokban általánosabban előforduló egyedi („egy szál”) iratok mellett a feldolgozandó dokumentum nagyobb része már inkább mai értelemben vett, iktatószámmal ellátott ügyiratokat alkot (pl. vármegyei közgyűlési irat). Ügyirat esetében összefoglaló jelleggel kellett megfogalmazni az irat tárgyát, ugyanakkor az egyes rovatokban minél több adatot meg kellett adni, hogy a lényeges információk ebben az esetben se maradjanak el.

Az adatbázis felépítésének megtervezése a Forrásfeltáró munkacsoport feladata volt. A rovatok kitöltéséhez részletes utasítás készült, amely sorra vette a kitöltendő rovatok funkcióját. Az adatbázisban a kötelező elemek mellett voltak plusz információk felvitelére alkalmas, szabadon választhatóan kitöltendő mezők is. A mezők egy része szabad szöveges, más részüknél legördülő (bővíthető) menüből volt kiválasztható a megfelelő válasz. A következőkben az adatbázis rovatainak megadásával mutatjuk be röviden az adattartalmak felvitelének lehetőségeit, ez az áttekintés azonban vázlatos, nem adja vissza a rögzítés finomságait, s az adatbázis minden részjellemzőjét.

(ID) Sorszám/azonosító: a program által generált egyedi azonosító. A kapcsolódó irat rovatnál erre az azonosítóra hivatkozva lehet jelölni, ha az adatbázisban szereplő rekordok között kapcsolat vagy összefüggés van.

A kérdéses irat teljes **jelzetét** (kötelező mező) a scope-Archive gyakorlata szerint kellett feltüntetni, azzal

⁴ A megyei reformációs adatbázis informatikai munkálatait Záros Zsolt végezte.

⁵ Az összesített adatbázis az *AdatbázisokOnline* felületen lesz majd elérhető.

⁶ Annak ellenére, hogy nem regesztákkal valósult meg a feltárás, külön szabályzatot alkottunk kizárólag az 1526 utáni oklevelek regesztázására, mivel az okleveles anyag publikálásánál e forma alkalmas a főbb adattartalmak tömörítésére, s az adatbázis szabad szöveges, megjegyzés rovatába rögzíthető a szöveg. (Annak érdekében, hogy ne csak a szűkebb szakmai közösség használhassa az adatbázist, s a helytörténészek számára is hasznos legyen, elsősorban a helyi vonatkozásokat kellett hangsúlyozni e szövegekben.)

a különbséggel, hogy mindenhol feltüntetjük a HU-MNL-tagintézmény tagokat is. Iktatatlan iratok esetében a fond vagy állag raktári jegyzék szerinti struktúrája szerint kapott jelzetet az irat. Egy levéltári jelzet általában egy rekord, ettől azonban időnként el kellett térni, az iratot **további jelzetekre** kellett bontani pl. átírt oklevél esetében.

Az **iratok szintjét** legördülő menüből lehetett kiválasztani, így meg lehetett adni, hogy egyedi irat vagy egy teljes ügyirat adatait írjuk-e le.

A feldolgozásra kerülő iratot befoglaló **fond vagy állag szabatos címét**, a scope Archive-ban szereplő módon kellett beírni. Alsóbb szintű levéltári egység esetén a fondsintű elnevezést is meg kell adni.

Az **irat/irategyüttes nyelvének** megjelölése kötelező elem volt. Többnyelvű irat vagy ügyirat esetén a nyelveket használatuk terjedelme, illetve az alapirat és mellékletei logika alapján rangsoroltuk. *Nincs adatot* vettünk fel, ha nem volt megadható az irat nyelve, pl. egy tervrajz vagy térkép esetében. Bővíthető listából lehetett kiválasztani, akár csak a **fennmaradási formát** (eredeti, átírás, formahű másolat, hitelesített másolat, fogalmazvány, fordítás stb.). Az irat **terjedelmének** megadása kötelező elem volt. (Terjedelemként az oldalak számát adtuk meg. Számolni csak azokkal az oldalakkal kellett, amelyeken szöveg vagy egyéb információ – iktatószám, bélyegző, pecsétlenyomat – volt található. A terjedelem megadásával egyben a készítendő digitális másolatok számát adtuk meg.)

Az **irat/jegyzőkönyvi bejegyzés tárgya** mezőbe az egyes iratban vagy ügyiratban foglaltak rövid, informatív összefoglalása került, azaz tárgyszerűen, szabatosan és minél tömörebben megfogalmazva itt kellett megadni, amiről az irat szól. Ez az adatbázis érdemi része. Az iratokban előforduló személy- és helyneveket annak ellenére belefogalmaztuk, hogy ezek részére önálló rovatok is rendelkezésre álltak. Törekedni kellett arra, hogy a megnevezés kifejezze az irat lényegét, de ne legyen hosszú.

Az **irattípus/tartalom** szabad szöveges mező az irat feldolgozásának egyik legfontosabb eleme két célt szolgált. Egyes iratok esetében itt történt az irattípus megadása. (Az egységes munkához segédletül adtunk egy irattípus táblázatot is.) Ügyiratok esetében pedig itt voltak megadhatók az ügyiratban előforduló „tartalmazott iratok” irattípusukkal és rövid tárgyi meghatározásukkal.

A **kapcsolódó iratok/elő-/utóirat rovat** a rekordban felvett irat/ügyirat tárgyához kapcsolódó, de ügyintézéséhez nem mindig kötődő iratok, valamint az elő- és utóiratok jelzésére szolgált (pl. az irat eredetije, másolat, régi jelzet, Királyi Könyvek, melléklet stb.). Előfordulhat, hogy egy korábban az adatbázisba felvett iratot – talán egy egészen más fondban – átírt formában máshol is megtalálunk. Ezt a kapcsolatot itt jelölhettük a fent jelzett formában.

Az **iratban előforduló személyek rovatába** az iratokban szereplő és azt aláíró összes személyt felvettük. Nem volt kötelező ugyanakkor felvenni az összeírásban szereplőket, a méltóságosban felsoroltakat, a kihirdetési záradékban említettek. Ezek létrehozására azonban a kitöltő felület végén található **Megjegyzés** rovatban utalni kellett. A **Szerep** mezőben azt

adtuk meg bővíthető listából, hogy az adott személyt milyen minőségében vettük fel, azaz milyen minőségében szerepel a leírt iratban (pl. létrehozó, címzett, hitelesítő, hiteleshelyi ember stb.). A neveket normalizált alakban szerepeltettük, amelyhez külön melléklet nyújtott segítséget. A kereshetőség miatt minden nevet a mai helyesírás szerint írtunk, leszámítva a történelmi családok neveinek írásmódját (pl. Esterházy, Zichy). Ha jelentősége volt a névalaknak (pl. oklevelek esetében) a név után zárójelbe tettük az oklevélben előforduló formát.

A tisztségek megnevezésénél is törekedtünk a magyar formára (pl. palatinus helyett nádor), bizonyos esetekben, amikor az idegen nyelvű megnevezés pontosabban kifejezte a tisztséget, zárójelben adtuk meg az idegen nyelvű (általában latin) alakot is.

Az iratban előforduló helynevek rögzítése is szerepek szerint történt (létrehozás helye, másolat kiállításának helye, hitelesítés helye, birtok, szövegben leírt egyéb hely). A létrehozás helye kötelezően kitöltendő volt: ha nem volt megnevezve, akkor azt írtuk be, hogy **nincs adat**. Ha a kiadó egy hiteleshely, és nem volt feltüntetve a kelet helye, a hiteleshely aktuális székhelyét vettük fel a *Létrehozás helye* szerepben. A helyneveket általában névtér-kapcsolattal rögzítettük. (Az útmutató itt is több esetet különböztetett meg a kitöltésben.)

Az előzőekhez hasonlóan a bővíthető listából lehetett kiválasztani a **dátum** szerepét (létrehozás ideje, másolat kelte, hitelesítés dátuma, uralkodói döntés dátuma, kihirdetés dátuma, beérkezés ideje). A *Létrehozás ideje* mező kitöltése kötelező volt. A *Szövegben szereplő egyéb dátumnál* a szövegben leírt egyéb események idejét rögzíthettük akkor, ha nagyon fontosnak tartottuk. Nem volt azonban elvárás, hogy minden dátumot rögzítsünk.

Az iratban előforduló intézmények/testületek rovata a személyek rovattal azonos funkciójú rovat arra az esetre, ha nem személyek, hanem intézmények (pl. egyházközség) vagy testületek (pl. iskolaszék, presbitérium, egyesületek) szerepelnek az iratokban.

A *mellékletek* szabad szöveges mezőként működik, s kifejezetten a mellékletek (pl. tervrajz, fénykép) felsorolását szolgálja.

A *megjegyzés* rovatba az egész iratra vonatkozóan lehetett megjegyzéseket írni. Itt tüntettük fel például a kancelláriai jegyzetekre vonatkozó adatokat is, vagy a pecsételési módjára vonatkozó információkat.

Feltárt fondok, a forrásfeltárás jellemzői

A forrásfeltárás során az intézmények – miután az átnézésre javasolt fondok leírását elkészítették a fond- és állagszintű áttekintésben – alapvetően a feltárára javasolt anyagok közül válogattak. Különbségek elsősorban abban voltak, hogy rendelkezésre állt-e az adott időszak anyaga (pl. volt-e 16. századi iratanyag), feldolgozatlan volt-e (ha már teljes körűen publikálták értelemszerűen nem foglalkoztunk vele), tartalmazott-e megfelelő mennyiségű adatot ahhoz, hogy bevonjuk a feltárába. (Protestánsok által gyéren lakott vidéken

ugyanazon irattípusok pl. megyei, járási, települési közgyűlési jegyzőkönyvek kevesebb adattal rendelkeznek, kevesebb felekezeti iskolai anyag áll rendelkezésre stb.)

A levéltárak számára fontos feladat volt, hogy eleve jól válasszák ki, hogy mely iratanyag milyen típusú feltárást igényel, illetve milyen típusú feltárás elvégzésének van a kutatás szempontjából számottevő haszna. A fő feladat alapvetően inkább a kisebb, adatgazdag iratcsoportok darabszintű feldolgozása, digitalizálása és internetes közzététele volt. A forrásfeltárás során célszerű volt az erre alkalmas iratanyagot kiválasztani.

Ahol mindkét nagy protestáns egyház jelen van/volt (anyaggyűlekezettel) a településen, ott mindkét egyházra vonatkozóan szükséges volt a feltárás. A reformáció korai szakaszát illetően pedig magát a folyamatot kellett viszonylag részletesen feltérképezni. Itt értelemszerűen azok a levéltárak tudtak feltárást végezni, ahol a reformáció korai terjedésére volt adat, vagy ahol e korai szakaszban hosszabb ideig jelentős többségre jutottak a protestánsok, illetve amelynek megmaradt e korból az anyaga.

Az alábbiakban átfogóan törekszünk a megyei forrásfeltáráshoz jellemző folyamatok és a feltárt iratcsoportok bemutatására, néhány példával szemléltetve az eredményeket.

Kataszter típusú összegzések születtek szinte minden levéltárban az iskolák és az egyesületek fondjairól. Készültek egyes fondokat külön is feldolgozó kataszterek és darabszintű jegyzékek is, amelyek a fondok tartalmát részletesen dolgozzák fel. Az MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára például valamennyi református közép- és elemi iskola anyagát dolgozta fel ily módon.⁷ Egyesületekre vonatkozóan kataszterek készítésekor többféle típusú iratképző fondjából nyertek adatokat például: IV. 469. Győr (Győr-Moson-Pozsony k. e. e.) vármegyei egyesületek alapszabályainak levéltári gyűjteménye 1874–1949, MNL JNSzML XV-7.c. Közvetlenül a levéltárba utalt iratok gyűjteménye. Egyesületek alapszabályai 1867–1951, vagy a feloszlások időszakára vonatkozóan a megyei tanácsok VB Igazgatási Osztályának iratai közül.

A korai, 16. századi időszak darabszintű feltárási közül fontos például az MNL Zala Megyei Levéltárának feltáró munkája, amely a zalavári és a kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak okleveleit tárta fel (ZML XII. 1. 1549.). A reformáció elterjedése szempontjából fontosak e korai korszakra vonatkozó kutatások. A különböző felekezetek egymáshoz

⁷ MNL JNSzML VIII 54. Karcagi Református Gimnázium iratai 1866–1948.; VIII 55. Kísújszállási Református Gimnázium iratai 1850–1948; VIII 56. Mezőtúri református fiúgimnázium iratai 1793–1948; VIII 110. Abádszalóki Református Elemi Népiskola iratai 1877–1913; VIII 121. Jászakiséri Református Elemi Népiskola iratai 1881–1911; VIII 125. Karcagi Református Elemi Fiúiskola iratai 1722–1948; VIII 127.b. Kísújszállási Református Elemi Népiskola iratai 1892–1948; VIII 131. Kunctorbai Református Elemi Népiskola iratai 1909–1914; VIII 132. Kunhegyesi Református Elemi Népiskola iratai 1722–1835.; VIII 133. a. Kunmadarasi Református Elemi Népiskola iratai. 1893–1934.; VIII 143. Öcsödi Református Elemi Népiskolák iratai. 1875–1948; VIII 147.a. Tiszafüredi Református Elemi Népiskola iratai. 1893–1919.; VIII 153. Tiszaszőlősi Református Elemi Népiskola iratai 1904–1913; VIII 156.b. Törökszentmiklósi Református Elemi Népiskola iratai 1863–1948; VIII 159.a. Túrkevei Református Elemi Népiskola iratai 1857–1948.

való viszonyát, egymás mellett élését célzó vizsgálatokra jó adatokat lehet találni a levéltárak tematikus gyűjteményeiben is. Ilyen például a Bács-Kiskun Megyei Levéltár Kecskemét város és a különböző felekezetek közötti viszonyra vonatkozó iratok gyűjteménye 1657–1950 (IV. 1528).

A darabszintű feltárásba sok intézmény esetében bevont adatgazdag forrás a végrendeletek anyaga több korszakból is. Ennek adatbázisba vitelét egyes helyeken segítették a már korábban készült feldolgozások, kiadványok is, amelyek (például a Bács-Kiskun megyei anyag esetében) még azt is lehetővé tették, hogy akár a végrendelet átírását is rögzítsük. A testamentumok feldolgozása egyrészt folytatása korábban megkezdett feltárásoknak, másrészt – mivel a reformációs adatbázis más irányokban is bővíthető – tovább folytatható és kiterjeszthető egy MNL szintű végrendelet adatbázissá a későbbiek során. A testamentumok kutatása, még ha csak a protestáns anyagokat tekintjük is, messze túlmutat az egyházak kutatásán. E források igen sokoldalúan tudnak vallani az egyénekről, családokról. Az anyagi viszonyokról való hiteles adatok rögzítése mellett a korabeli anyagi kultúra, a műveltség, a néprajz, a gazdaság- és társadalomtörténet területéről számos információ őrzői. A végrendeleteknek a kutatásban való sokoldalú felhasználhatósága miatt feldolgozásuk sok levéltárban megvalósult. Az egyesületi anyagokhoz hasonlóan a testamentumok feltárásához is több korszakból és több iratképző anyagából nyertek adatokat.

A vármegyei nemesi közgyűlések irataiból a fentebb említett végrendeleteket, egyezségeket, szerződéseket, nevelésügyi iratokat dolgoztak fel több helyen (pl. MNL VeML IV.1.), vagy ugyanebből az irategyüttesből protestáns személyek folyamodványait, kérelemleveleit, bíraskodási és bírói vizsgálatok anyagát, tanúkihallgatásokat, törvénykezési jegyzőkönyveket és egyházügyi iratokat (MNL FML IV. 1. d.; ZML IV. 1. Ab.; MNL GYMSM GYL IV. 1. a. IV. 502. a.; MNL SML IV.1.c.) emeltek a feltárásba, valamint az itt található összeírásokból az iskolamesterek, tanulók adatait dolgozták fel (MNL SML IV.1.c).

Szinte minden intézmény végzett feltárást a különböző korszakok legfőbb közigazgatási irataiban, a vármegyei törvényhatósági bizottságok, a városok, mezővárosok tanácsának irataiban: tanácsülési jegyzőkönyvek és közigazgatási iratok között; a város bizottmányi közgyűlésének, polgári választmányának, városhatósági közgyűlésének anyagában; képviselőtestületi jegyzőkönyvekben; polgármesteri hivatalok anyagában és polgármesteri iratokban. A jegyzőkönyvek és az iktatott általános iratok mellett külön állagokban őrzött népösszeírások, népszámlálások a tanácsi iratanyag korszakonkénti tagolódása szerint – akárcsak a végrendeletek – több fondban is feltűnhetnek, de találunk itt városi szerződéseket, kérelmeket, amelyek ugyancsak bekerültek az adatbázisba (pl. MNL BKML V. 1504. g és k állag Kecskemét Város Tanácsának iratai).

A vármegyék II. József-féle közigazgatási iratait többféle szempontból is feldolgozták, köztük fontos az iskolai összeírások adatainak feltárása (MNL TML IV.4.b.1789; MNL SML IV.1.c), de más szempontok alapján is zajlottak kutatások (MNL FML IV. 2. b.; MNL NML IV.5.).

Az alispáni iratok feltárása különböző korszakokra is kiterjedt, közte az 1945–49 közötti korszakra is. (MNL VeML IV.403.a Veszprém vármegye alispánjának iratai, 1946–1948; MNL JNSzML IV.407. 1876–1949).

Szintén az 1945 utáni korszakból feldolgozott iratok között van a vármegyei, járási, városi igazolóbizottságok, a városi nemzeti bizottságok anyaga, a megyei tanács V.B. Egyházügyi Hivatalának iratai vagy éppen a V.B. jegyzőkönyvek (MNL GYMSM GYL XXIII. 2.). Értékes adatokkal szolgálhat a V.B. titkári anyag (pl. MNL NML), vagy V.B. Egyházügyi titkár iratai (pl. SML, BéML, JNSzML, GYMSMGYL, BAZML), a megyei tanács V.B. TŰK iratai, vagy a Művelődésügyi Osztály iratai is (MNL SML XXIII.2.c.).

Több intézmény tárta fel a megyei tanfelügyelőségek anyagát, amelyből többféle adat nyerhető: a protestáns felekezeti iskolák tanítói törzslapjai és javadalmi jegyzőkönyvei alapján (MNL KEML VI.502. Komárom-Esztergom k.e.e. vm.); vagy az államosításkor átvett ingatlanok okmánytárai, iskolai törzskönyvek és kimutatások adataiból a református iskolákra vonatkozóan (MNL HML VI.501 Heves Vármegyei Tanfelügyelőség, 1904–1950).

A levéltárak őrzetében lévő felekezeti intézmények anyagainak feldolgozása magától értetődően megvalósult (például MNL BKML VIII. 1., A Kecskeméti Egyetemes Református Jogakadémia iratai, ahonnan hallgatói és tanári névsorok, felvételi kérelmek, különböző névjegyzékek, származási ívek, vizsgálati jegyzőkönyvek kerültek be a feltárásba, vagy a Hódmezővásárhelyi Református Főgimnázium Felügyelőségének, utóbb Igazgatótanácsának iratai, 1877–1907 MNL CSML HL, XII. 2., XV. 70., de más példák is hozhatók).

Több helyen vállalkoztak protestáns családok anyagának a feltárására, például: MNL PML XIII. 11. Jalsoviczky család iratai (1735–1945). A családtagok között volt helyi polgármester és belügyi államtitkár is. Az MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltára több család iratait is feldolgozta, így a Gál (XIII. 5. 1588–1947, benne a Boda, Natti és Mészöly családtagok iratai); (XIII. 6. c) a Katona család iratai, amelyben a családhoz házasság révén került iratok is fellelhetők, 1649–1929; (XIII. 14.) a Szilády család iratai 1775–1933.

Fontosak a világi levéltárakban fellelhető egyházközségi anyagok, amelyek jobbára irattörödékek. Az MNL Veszprém Megyei Levéltára például több egyházközségi fondot dolgozott fel, az egeraljai ref., a lovasi, a csajági ref. egyházközség irattörödékeit, a Veszprémi Református Esperesség irattörödékeit, az ajkai, a karakószörcsöki, a nagydéli ev. egyházközség iratait, valamint számos kisebb település, község iratanyagát. Az MNL Nógrád Megyei Levéltára a losonci ágostai hitvallású evangélikus egyházmegye iratait 1847–1854 (MNL NML XII.5.), egy egyházi egyesület törödéki iratait (X.209. A Salgótarjáni Evangélikus Nőegylet 1916–1937) tárta fel, de van példa egyházi személy iratanyagának feldolgozására is (MNL NML XIV. 17.) Nagy Zoltán református lelkész (1922–1986).

A fentiekből a megyei feltárás sokszínűsége mellett kiderül az is, hogy az intézmények elsősorban forrásadottságaik alapján választottak feltárandó anyagot, s emiatt a megyei adatbázis adatai megynként, intézményenként változóak. Az adatbázis

azonban nemcsak a levéltár forrásadottságait tükrözi, hanem a térség protestáns társadalmának különböző jellemzőit is, számarányát, intézményrendszerét, felekezeti viszonyait, más felekezetekhez, vagy éppen a helyi világi vezetéshez való viszonyát, elismertségét, illetve éppen hátrányosabb helyzetét. A feltárás megkezdésekor is ez volt a két fő szempont, elvárás, hogy a térség reformációját és a levéltár gyűjteményét is tükrözze a kutatásra kiválasztott anyagok csoportja.

A feltárásból kiderül, hogy vannak iratcsoportok, amelyek feldolgozása minden intézményben kikerülhetetlen, ha a témára – de bármely témára – adatokat gyűjtünk, mások a kutatás kiszélesítésében játszanak szerepet. Mivel

az adatbázis a későbbiek során is továbbfejleszthető, az egyes irattípusok teljeskörű feldolgozása is lehetséges. Ez esetben már nyilván nem a protestantizmus lesz minden esetben az elsődleges hívószó, de még így is fognak előkerülni kevésbé adatgazdag vagy nem elsődlegesen protestáns vonatkozású iratokból e témához kötődő információk, így a kutatók az adatbázisban való kereséssel egy-egy térség protestantizmusának kutatásakor nagy találati halmazból tudják majd kiválogatni az őket érdeklő iratok körét, arról nem is beszélve, hogy számos értékes adathoz jutnak egy korszak, térség, egyéb téma vagy éppen egy családtörténeti kutatás számára is.

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 2017. II. félévi programjai

2017. október. 26. 17 óra

A Nagy Háború Blog és a családtörténet-kutatás

Előadó: Pintér Tamás, levéltáros-történész, a blog szerkesztője.

Levezető elnök: Kollega Tarsoly István, alelnök

2017. november. 30. 17 óra

Liptóújvári Stróbl Alajos szobrászművész élete és családja

Előadó: Stróbl Mátyás

Levezető elnök: Debreczeni-Droppán Béla, titkár

2017. december. 17 óra

Hány szolgabírója volt Krassó megyének a középkorban?

... és még néhány kérdés a megyei hatóság működésével kapcsolatban a szolgabírói pecsétek tükrében
Előadó: Szaszko Elek, középiskolai tanár, MTA Bolyai ösztöndíjas

Az ülést vezeti: Pandula Attila, elnök

Összejöveteleink helyszíne: Magyar Nemzeti Múzeum, Pollack Terem

Budapest, VIII. kerület, Múzeum krt. 14–16.